

ETO: 821.511.141-4HATVANY L.
314.743
DOI: 10.19090/hk.2023.2.60-74

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

BIRÓ Annamária

Babeş–Bolyai Tudományegyetem
Magyar Irodalomtudományi Intézet
Kolozsvár, Románia
annamaria.biro@ubbcluj.ro

HATVANY LAJOS ELSŐ EMIGRÁCIÓJA ÉS *DAS VERWUNDETE LAND* CÍMŰ MUNKÁJA

Lajos Hatvany's first emigration and his work
“*Das verwundete Land*”

Prva emigracija Lajoša Hatvanija i njegovo delo
Das verwundete Land

Hatvany Lajos tagja volt annak a küldöttségnek, amelyik Károlyi Mihály vezetésével a Magyar Nemzeti Tanács képviseletében 1918. november 7-én Belgrádba utazott a fegyverletéleti szerződés konkretizálására. Itt szerzett kiábrándító tapasztalatait először lapjában, a *Pesti Napló* hasábjain publikálta 1918-ban, majd pedig bécsi emigrációjában a kudarc okait végiggondolva 1921-ben adta ki a Romain Rolland-nak ajánlott *Das verwundete Land* című kötetét, melyben a külföldi olvasóknak próbálja elmagyarázni a magyarság szenvedéstörténetét. A dolgozat Hatvany Lajos emigrációjával és az említett kötettel és annak recepció-történetével foglalkozik, választ keresve arra a kérdésre, hogy a többszörösen kirekesztett Hatvany miért vágyik vissza mégis folyamatosan Magyarországra.

Kulcsszavak: Hatvany Lajos, emigráció, politikai szerepvállalás

Hatvany Lajos (1880–1961) munkásságának alapos feldolgozása és ennek megítélése több okból kifolyólag is nehézségekbe ütközik. Legtöbben az irodalmi mecénást, Ady Endre pártfogóját ismerik csupán benne, esetleg kritikusai, irodalomtörténész munkájáról hallottak, és a teljes munkásság megítélését Nagy Sz. Péter 1993-ban megjelent monográfiája sem segítette elő, bár legalább jelezte ennek a tevékenységnek a sokrétűségét (Nagy Sz. Péter 1993). Hatvany

életének legkevésbé feldolgozott időszakai közé sorolhatjuk azokat az éveket, amelyeket külföldön (főleg Berlinben) önszántából vagy pedig emigrációban töltött (először 1920 és 1927 között Bécsben, majd 1938 és 1947 között előbb Párizsban, majd Oxfordban). Rozsics István összegyűjtötte a Magyarországon megjelent publicisztikai írásait (Hatvany 1981, 451–514), ebből természetesen kifaragtak a német nyelven megjelent szövegek és ezek recepciója is, melyeknek teljes feldolgozása a mai napig nem történt meg. Ráadásul Hatvany ideológiailag is nehezen besorolható, hiszen olyan gondolkodóval, irodalomkritikussal van dolgunk, aki Gyulai Pál tanítványának vallja magát, de Berlinben a hagyományt elvető aktivisták lapjaiba ír, Magyarországon pedig Adyt tekinti az új líra egyedüli legitim képviselőjének, politikailag Károlyi Mihály köréhez csatlakozik, ám az emigrációban csillapíthatatlan vágyat érez magyarsága otthoni megélésére, és aki a korszak nemzetfogalmaival csak nehezen leírható. Jelen tanulmányomban az első emigráció egy különleges szegmensével, a *Das verwundete Land* című munkájának keletkezéstörténetével és recepciójával foglalkozom, rámutatva arra, hogy Hatvany gondolkodásmódja miatt az 1920-as évek végére minden addigi köréből kiszorult és azok is eltávolodtak tőle, akik emigránsként, az utódállamok lakóiként vagy politikailag-ideológiailag hasonlóan gondolkodóként korábban közösséget vállaltak vele még úgy is, hogy örökre valamilyen minoritást képviseltek.

Az első világháború idején Hatvany pacifistaként határozta meg magát, a politikai villongások közegébe pedig szerkesztői munkássága révén került, miután a *Pesti Napló* és az *Esztenő* című lapok kiadásában vállalt szerepet. Nagyon korán Károlyi Mihály politikája mellett kötött ki és közeli kapcsolatba került a polgári radikálisokkal. A Magyar Nemzeti Tanácsot 1918. október 24-én alakította meg a Károlyi-párt, a Jászi Oszkár vezette polgári radikálisok és a szociáldemokraták, majd Károlyi Mihály vezetésével a Magyar Nemzeti Tanács küldöttsége 1918. november 7-én Belgrádba utazott a fegyverletételi szerződés konkretizálására. Az őszirózsás forradalmat (1918. október 28–31.) követően november elsején a Károlyi-kormány felmentést kért és kapott József főhercegtől az egy nappal korábban, a Habsburg királyra letett eskü alól, és újból felesküdt, ezúttal a Magyar Nemzeti Tanácsra, amely az új állam törvényhozó szerve lett. A Nemzeti Tanács belpolitikailag rendelkezett legitimitással, nemzetközi viszonylatban viszont nem, mivel nem választás útján jött létre. A francia kormány a belgrádi delegációt illegitimnek tartotta. A belgrádi delegáció tagjai voltak másokkal együtt Jászi Oszkár nemzetiségügyi miniszter, a Nemzeti, Munkás- és Katonatanácsok képviselőiben pedig Hatvany Lajos, Bokányi Dezső és Csernyák Imre. Célja az volt, hogy magyar részről előké-

szítse azt a katonai egyezményt a balkáni antantcsapatok francia főparancsnokával, Franchet d'Espèrey tábornokkal. A delegáció utazásának, a tárgyalások megalázó módjának és hazatérésük történetét Hatvany előbb a *Pesti Napló* hasábjain publikálta 1918-ban, majd később Belia György válogatásában 1964-ben is megjelent *Egy hónap története* címmel (Hatvany 1964, 128–226) szövegyűjteményben is. Ebben a verzióban elsősorban a magyar olvasóközönségnek szólt, az országhatárok módosítása után viszont Hatvany úgy érezte, már nem elegendő a magyar olvasóközönséghez szólni (a bécsi emigrációból ő ezt már nem is tehetette meg), hanem a külföldi művelt olvasóközönség körében kell pártfogókat keresnie Magyarország ügyének, és így mintegy ötszáz oldalra bővítve jelenteti meg a *Das verwundete Land* című kultúr- és politikatörténeti munkát 1921-ben Lipcsében.

A kötet szemügyre vétele előtt azonban érdemes áttekinteni Jászi Oszkár és Hatvany Lajos 1918-as belgrádi élménybeszámolóit. Schein Gábor hívja fel a figyelmet arra, hogy a Károlyi-kormány egyes minisztereinek későbbi visszaemlékezései abban hasonlítanak egymásra, hogy egyetlen pillanatig sem hittek forradalmuk sikerében. Szerinte a „történelmi igazságba” vetett hit és a kudarc biztos tudata olyan elbeszélői stratégiákat hívott életre emigrációban született írásaikban, amelyek bizonyos történetelméleti belátásokkal is szolgálhatnak (Schein 2001, 64).¹ Kormánytagként Jászi Oszkár nemzetiségügyi miniszter vett részt a küldöttségben, a Munkástanácsot Bokányi Dezső, a Katonatanácsot Csernyák Imre százados képviselte. Jászi így emlékezik:

Mindezen eddig említett akadályoknál és nehézségeknél, melyekkel az októberi forradalom kormányának megküzdenie kellett, komolyabban vagy legalább is közvetlen hatásaiban veszesebbek voltak azok a külpolitikai bonyodalmak, melyekre a forradalom előtt nem számítottunk. Az egész közvélemény meg volt róla győződve, hogy az entente honorálni fogja azt a nagy és önfeláldozó küzdelmet, melyet Károlyi Mihály a német szövetség ellen az egész háború alatt folytatott, és hogy

---

¹ Schein az alábbi köteteket sorolja összetartozónak: Jászi Oszkár: *Magyar Kálvária – Magyar Feltámadás*, 1920, Bécs; Hatvany Lajos: *Das verwundete Land*, 1921, Lipcse; 1922-ben jelent meg Göndör Ferenc *Vallomások könyve* című memoárja. Ugyanebben az évben adta ki a Pegazus Kiadó Garami Ernő *Forrongó Magyarország* című emlékiratát. 1923-ban Böhm Vilmos, a Károlyi-kormány hadügyi államtitkára, illetve a Tanácsköztársaság hadügyi népbiztosa adta ki *Két forradalom keresztüztüében* című írását. 1923-ban Károlyi Mihály is megszólalt, *Egy egész világ ellen* című könyve azonban csak az első világháború végéig nyújt áttekintést. Hatvany Lajos könyvén kívül, mely eleve német nyelven íródott, több más munka is megjelent német fordításban, mivel fontos volt Európa művelt rétegét is megszólítani.

a nemzetiségek az én lojális békepolitikámat megértéssel fogják fogadni. Csakhamar kitűnt, hogy mindkét föltételezés merő illúzió volt. A nov. 8-i fegyverletételi tárgyalás Belgrádban, Franchet d’Espèrey durva, rosszindulatú, kardcsörtető és műveletlen föllépése, a ránk oktrojált kegyetlen fegyverletételi szerződés mélyen elkésérítette az egész magyar közvéleményt. Ez a kis generális úgy ágált, mint valami Napóleon, s olyan tudatlannak, szűklátókörűnek bizonyult, mint valami falusi elemi tanító a Bretagnéből. Bizony, gyakran össze kellett szednünk minden önuralmunkat, hogy ennek az úrnak poroszos modorát energikusan vissza ne utasítsuk (Jászi 1920, 59–60).

Jászi és Hatvany 1918. november elején abban a reményben kísérték el Károlyi Mihály miniszterelnököt Belgrádba tárgyalni, hogy a balkáni francia főparancsnok, Franchet d’Espèrey tábornok személyében a francia demokrácia egyik jeles képviselője lesz tárgyalópartnerük. A diplomáciában mindketten járatlanok lévén, nem tudták, hogy egy jegyzék átadása, illetve a jegyzékek cseréje – még az adott, különleges körülmények között is – merő formalitás, azt hitték, hogy a „republikánus” franciákban rokonszenvet keltett az az őszirózsás szellemiség, amelynek egy tősgyökeres gróf és egy viszonylag újdonsült báró, Károlyi és Hatvany voltak ekkor a magyar képviselői; akik őszintén és teljes bevetéssel a nép pártjára álltak, igazi demokráciát – szabadságot, egyenlőséget, testvériséget –, korabeli kifejezéssel nép-köztársaságot akartak a francia forradalom szellemében. Fogalmuk sem volt róla, hogy a francia küldöttségnek, és különösen a küldöttség cezaromán vezetőjének a formalitások voltak a legfontosabbak. Elsőként a delegáció külső megjelenése irritálta. Nem tudta, honnan is tudhatta volna, hogy a küldöttséget Pesten az ágyból ugrasztották ki azzal, hogy rohanjanak a ferencvárosi pályaudvarra, mindjárt indul a vonatuk. Hatvany Lajos így is elcsodálkozik kissé, amikor meglátja, hogy „[j]ön Károlyi szürke útiruhában, térdharisnyában, knickerbockerben...” (Hatvany 1964, 209), és Jászi Oszkár is csak ott, a vonat lehúzott redőnyökkel veszteglő szalonkocsijában lát hozzá annak a memorandumnak a fogalmazásához, amit másnap a tábornok elé szeretnének terjeszteni (s amit majd még franciára is kell fordítani útközben, a hajón, Újvidék és Belgrád között). A delegáció teljes kudarcként élte meg az utazást, hiszen képtelenek voltak a szemben álló felekkel megértetni, hogy nem rajtuk kell számonkérni az előző rendszer tévedéseit. „Károlyi Mihály – írja Romsics Ignác – nagyon gyorsan, néhány órával október 31-i kinevezése után megalakította kormányát. Programja lényegében megegyezett a Nemzeti Tanács október 26-i kiáltványával. Egy olyan függet-

len és demokratikus köztársaság létrehozását célozta tehát, amelynek közéletében a nem magyarok is államalkotó tényezőként vehettek volna részt, kiterjedt öngazgatási jogok birtokában” (Romsics 2007, 277). A delegáció tagjait azzal szembesítik, hogy nem létezik többé Magyarország, hogy a nemzetiségek területi követelései fontosabbak, mint a Nemzeti Tanács törekvései. A magyar szupremácia nem elfogadható, elnyomó rendszernek hat. Ezen tapasztalatok arra készítetik Hatvanyt, hogy újragondolja a magyar törekvéseket, és német nyelven fogalmazza meg annak a Magyarországnak a fájdalmait, ahová ő a publikálás pillanatában nem teheti a lábát.

Hatvany a következő szavakkal ajánlotta az *Egy hónap története* kibővített és átdolgozott német verziójaként 1921-ben Lipcsében megjelent, *Das verwundete Land* című könyvét Romain Rolland-nak: „Nicht dem Verräter seines Friedensprogrammes, dem Professor der Politik: WILSON, nicht dem wirkenden bösen Geist, dem Journalisten der Politik: CLÉMENCEAU, nicht dem zynischen Unterhändler und Makler der Politik: LLOYD GEORGE, sondern dem in Verfolgung und Erfahrung, seinem Glauben und seinen Idealen dienenden Seher der Politik: dem Dichter ROMAIN ROLLAND.”² Végig hozzá is beszél, neki írja le a francia generális pökhendi, feleslegesen sértő viselkedését, a tábornoknak számukra, a magyar küldöttség számára akkor érthetetlen hozzáállását: aki noha felfogta, értette, hogy az új Magyarország követői beszélnek hozzá, mégis nekik diktálta a régi kormányokra kirótt „büntetést”. Hatvanyból végül kitör a jajszó: „Es gibt auch gallische Preußen, Romain Rolland, ihr wißt es nur zu gut” – ön is nagyon jól tudja, Romain Rolland, hogy léteznek gall poroszok is (Hatvany 1921, 422). A kötet mintegy négyszáz oldalon keresztül készíti elő ennek az intermezzónak a leírását, azt remélve, hogy a magyar kultúrtörténet bemutatása a 18. századi bécsi testőríróktól kezdve Ady Endréig, a politikai erővonalak megrajzolása, a 19–20. századi politikusok emberi arcának lefestése kellő magyarázatot szolgáltat annak a sokkhatásnak a megértéséhez, ami a trianoni döntéssel érte a magyarságot. A könyv elsődleges céljának, azaz a külföldi közvélemény megnyerésének, valamint Hatvany íráshasználati módszereinek rendelődik alá az írás stílusa: legtöbbször patetikus, a magyar kultúra teljesítményeit sokszor felülértékelő, de a külföldi olvasó tájékozatlanságát is figyelembe vevő módon szerkeszti szövegét a szerző. Az első oldalakon felsorolja

---

² [könyvemet] Nem békeprogramja elárulójának, a politika professzorának, Wilsonnak; nem a cselekvő rossz szellemnek, a politika zugfirkászának, Clémenceau-nak és nem a politika cinikus ügynökének és alkuszának, Lloyd George elnöknek ajánlom, hanem a minden üldöztetésben és [más] tapasztalatban is hitének és eszményeinek élő politika látnokának, Romain Rolland költőnek.

azokat az általa legfontosabbnak tartott magyar városokat, melyek teljesítménye nélkül a magyar kultúra nem képzelhető el, majd rámutat arra, hogy ezen városok mind más országhoz tartoznak már, és kérdés, mi lesz az ott virágzó magyar kultúrával, illetve mi lesz az ország sorsa az elszakított részek teljesítménye nélkül. Magyarország és a magyar kultúra Európa számára éppoly idegen, mint az etruszk írás, pedig a magyar és európai kultúra között számos hasonlóság van³ – ezt kívánja bizonyítani kötetével. Éppen ezért a magyar irodalom kiemelkedő teljesítményeit az európai csúcsteljesítményekhez méri, azok függvényében tárgyalja. Ha például Petőfi azt írja Shakespeare-ről, hogy a természet felerésze, akkor Petőfiről elmondható, hogy a magyar táj/természet egésze, ő maga a magyarság megtestesítője: ő a magyar tájban megjelenő délibáb, benne látjuk az alföldön legelő nyáját, a juhász ostorát, a magányos gémeskutat vagy a templomok tornyát, az ő verseit olvasva érthető meg a 19. századi magyarság legjava.⁴ A magyar kultúrát az európai törekvések összegzőjeként látatja, hiszen a magyar írók több nyelven olvastak, tájékozódtak és folyamatosan adaptálták a legújabb ideológiákat, ugyanakkor valamilyen saját, mély életfilozófiával egészítették azt ki. Az emberi lélek legmélyebb ismerőjeként Adyt mutatja fel, aki különösebb filozófiai előképzettség nélkül jutott el a legnagyobb filozófusok felismeréseihez, melyeket eredeti költői hangon adott tovább.⁵ A kötet egyik nagy érdeme – majd későbbi támadások elindítója is –, hogy az európai olvasók számára ismeretlen magyar szerzők szövegeit szabad fordításban közli, így mégis ízelítőt tud nyújtani számukra a magyar irodalomból. A társadalmi, politikai kérdéseket a kulturális változások függ-

³ „Ungarn blieb den beiden Fremden ein Rätsel. Und so blieb es auch eines für Europa bis heute. Die etruskische Kultur mit ihren unentzifferbaren Lettern hat mehr Neugierige gereizt als die unsrige, deren Worte und Lettern sich jedem anbieten” (Hatvany 1921, 151).

⁴ „Petőfi hat einmal geschrieben Shakespeare ist die Hälfte der Natur. Über Petőfi läßt sich schreiben: er ist die ganze ungarische Natur. Er ist unsere Heide, mit ihren Gehöften und den bebenden Luftschlössern ihrer Fatamorgana, ist unser einsamer Ziehbrunnen und unsere Donau und unsere Theiß und das unendliche Blau unseres Plattensees. Er ist die Schafherde und die Rinderherde und das Gestüt und die knallende Peitsche des Reitknechtes. Er ist der Glockenton am Kirchturm da oben und das Quaken der Frösche da unten, in ihm sind alle unsere Farben und alle unsere Töne. Unser Vaterland und unsere Muttersprache – er ist alles, was einst zwischen den Karpathen und der Adria Ungarn war” (Hatvany 1921, 107).

⁵ „Ady hat Spinoza nie gelesen, kaum etwas über seine Lehre gewußt. Doch er hat die Welt mit seinen großen verwaisten Augen, mit so großen Augen wie jener Weise angesehen. Das Denken eines großen Denkers war in ihm durchfühlt von einem großen Dichter – und dieses Denken und Fühlen ließ ihn mit Grauen in das so erkannte All trostlos blicken und den einzigen Gott einen furchtbaren Gott nennen” (Hatvany 1921, 235).

vényében tárgyalja, így Ady különösen fontos lesz annak a felismerésnek a megfogalmazásában, hogy a korábbi, feudális rend nem fenntartható és radikális változások szükségesek a magyar társadalmi életben. A 19. századi politikusok és forradalmak bemutatása mellett legnagyobb teret Tisza István és Károlyi Mihály alakjának és politikájának szenteli, és válaszokat keres egyrészt az ő kudarcaikra, másrészt saját ideológiái tarthatatlanságára is. A kötet koncepciójának megfelelően azt is mindkettőjük hibájaként konstatálja, hogy egyikük sem ismerte fel az új irodalom jelentőségét a társadalmi változások megfogalmazásában és elindításában.⁶ Az európai közvélemény csakis így, a kultúra és politika összefonódásában értheti meg az ország és annak lakosságának szenvedéseit és veszteségeit.

Hatvany könyvének nincs magyar fordítása, mára szinte teljesen feledésbe merült, a korban viszont különféle reakciókat váltott ki mind a magyar, mind pedig a nemzetközi sajtóban. A teljes recepciót nem áll itt módomban számba venni, viszont egy-egy szegmensének a felmutatásával láthatóvá teszem azt, hogyan válik Hatvany egyre magányosabbá, kiteszítottabbá, miért értetlenkednek könyve miatt annak ellenére, hogy nagyon sok a külföldi pártoló, elismerő hang is ebben a recepcióban.

Azok közül a nagy művészek közül, akik a 20. század közepe táján mai kifejezéssel élve emberiség elleni bűncselekményt követtek el, vagy ilyenben bűnrészesnek, illetve bűnpártolónak nevezhetők, és életművük esztétikai értéke ennek ellenére vitathatatlan, vagyis az emberiség kulturális örökségének részévé vált, valószínűleg a költő, műfordító, kritikus és szerkesztő Ezra Pound neve a legismertebb. Pound az Egyesült Államokban született 1885-ben és Olaszországban, Velencében halt meg 1972-ben. Univerzálisnak nevezhető műveltsége ellenére Mussolini fasiszta rendszerének elkötelezett híve lett, 1928-tól Olaszországban élt. 1945-ben elfogták (vagy ő adta fel magát), és Pisában pellengérré állították, ketrecet készítettek a számára, amelyben közszemlére, közmegvetés tárgyává tették. Itt keletkeztek híres *Pisai Cantói*. Mivel Amerikában már 1943-ban büntetőeljárást indítottak ellene hazaárulás

---

⁶ „So ist auch die Abneigung Tizas gegen ungarische Neuerer des Wortes und des Gedankens zu verstehen. Seine Welt war von dieser neuen Kunst bedroht. Er sah in dieser Literatur naturgemäß nur die Zersetzung. Es wäre die Pflicht des Politikers gewesen, der den nationalen Wiederaufbau auf neuer Grundlage erwünschte, die Kräfte des Aufbaues in der jüngsten Literatur zu erkennen. Dazu gehört ein klar sehendes, ein sicheres, ein umschauendes Auge. Károlyis Auge ist es nicht. Er weiß nichts von den Talenten, die sich in seiner Umgebung entfalten. Und als man sie ihm zeigt, kann er sie bei allem guten Willen in ihrem Wert nicht erfassen und ausnützen” (Hatvany 1921, 363).

vádjával, kétségtelenül halálra ítélik, ha beszámíthatónak bizonyul. Sikerült elmebeteggé nyilváníttatnia magát, így a következő tizenkét évet az amerikai főváros egyik elmeegógyintézetében töltötte. 1958-ban engedték ki, az irodalom nagyjainak, főleg Hemingway közbenjárásának köszönhetően. Pound antiszemizmusa vitriolos volt. Akad azonban olyan magyar vonatkozású példa a munkásságában, ami arra utal, hogy a zsidó nagytőke ostromozása dacára kivételt tett azokkal a nagytőkészekkel, akik a nép pártjára álltak, így például a Hatvany fivéreivel, Lajossal és Ferencsel. Pound a xxxv. cantóban írja:

„[...] Éljen! Éljen Hatvany!

Neki voltak ideáljai, és így szólt a tábornokhoz a konferencián:

»Bemutatom önnek a pékszakszervezet elnökét.

Bemutatom önnek a kőműves-szakszervezet elnökét...«

»Comment! Vous êtes tombés si bas?«

válaszolt Franchet de Honyishívják tábornok,
a francia királpárt részéről, megmutatván
az ideálok hasznát egy magyar zsidó bárónak, aki ugyebár
könyvtárral (természetesen) és komoly
képgyűjteménnyel rendelkezett [...]»⁷

(Kemenes Géfin László fordítása. Pound 1991, 98–99.)

Pound a xxxv. cantóban egy „Hatvany” nevű imágó szereplését tematizálja, illetve ünnepli ezen a „konferencián”. Csakhogy könyvtárral és képgyűjteménnyel nem egy Hatvany rendelkezett, hanem kettő. Egyrészt Hatvany Lajos, másrészt pedig öccse, Ferenc (1881–1958). Ő volt az, aki festett és „komoly képgyűjteménnyel rendelkezett” (mintegy 800 műalkotás, köztük pl. Tintoretto, El Greco, Ingres, Delacroix, Corot, Courbet, Manet, Cézanne, Picasso és más világhírű művészek munkái), amit különféle budapesti nagybankok páncéltermeiben helyezett el a második világháború kitörésekor. Az elővigyázatosság nem használt, a visszavonuló német és a győztes szovjet csapatok feltörték mindet,

⁷ Éljen! Éljen Hatvany!

He had ideals and he said to the general at the conference,

„I introduce to you the head of the bakers’ union.

„I introduce to you the head of the brick-layers’ union...”

„Comment! Vous êtes tombés si bas?”

replied General Franchet de Whatshisname

on the part of the french royalist party, showing thus

the use of ideals to a jewish Hungarian baron

with a library (naturally with a library)

and a fine collection of paintings.

elvittek mindent, s amit véletlenül meghagytak, azt magyar fosztogatók kaparintották meg. Viszont neki sikerült túlélnie a vészkorszakot – Szentendrén barátja, Czóbel Béla „kertészeként” –, míg húgukat, Irént (1885–1944) Auschwitzban meggyilkolták (Hatvany Lajos és felesége Angliában találtak menedékre). A testvérpár két alakját összegyúrva állt elő az olvasott, republikánus, munkásbarát műgyűjtő „magyar zsidó báró” alakja Pound tollán.

Pound 1928. március 28-i levelében azt írja ismerősének, Horace Liveright kiadónak, hogy szeretné megszerezni Hatvany Lajos *Das verwundete Land* című könyvét. Fáradozása nyilván sikerrel járt, mivel egy másik, két évvel később kelt levelében a könyv angolra fordítását javasolja, valamint beszámol a levél címzettjének Hatvany budapesti perbe fogásáról és elítéléséről (Kimpel–Eaves 1981, 287). A Hatvany-per néven elhíresült politikai kirakatper, amelyet Töreký Géza kúriai bíró vezetett, igen rossz visszhangot keltett a nemzetközi közvéleményben, nemcsak a koholt vád, hanem Hatvany összeomlása miatt is (Nagy Sz. Péter 1993, 83). Poundhoz hasonlóan ő is a nemzetközi íróársadalom közbenjárásának köszönhetően szabadult, jóval a rá kiszabott büntetés letöltése előtt. A per sajtóanyagainak és a *Das verwundete Land* című munkának az olvasása volt az, ami végképp meggyőzte Poundot (annak ellenére, hogy a kettő nem függött össze egymással szorosán) arról, hogy Hatvany Lajost, ezt a rokonszenves, művelt mozgalmárt és hozzá hasonlóan emigránst – aki csaknem tíz évig nem járt Magyarországon, ám mivel lételeme volt a magyar közeg, azt időről időre egykori titkára, Gaál Gábor kalauzolásával Kolozsváron pótolta – már tíz éve folyamatosan alázzák a mindenkori győztesek, a mindenhol hatalmon levők.

De nem csupán a hatalmon levők részéről váltott ki értetlenkedést Hatvany könyve. Annak ellenére, hogy a Bécsben Hatvany támogatásával kiadott *Jövő* című lap időről időre kivonatokat közölt a nemzetközi sajtóban megjelent méltató kritikákból, ezáltal a könyv sikerét és célba érését bizonyítva, a kötet mégis vitákat generált és Hatvanynak folyamatosan védekeznie kellett. Egyik részről idézhető Thomas Mann, akire a könyv olvasása mély benyomásokat tett, s szerinte ennek írója olyan fájdalmas, hazafias érzelmeket közvetít írásával, hogy teljesen elképzelhetetlen, alaptalan vádként tételezheti bárki a kötet elolvasása után a szerzője hazaárulását, azt a vádat, amivel bíróság elé állították és ami miatt elítélték (Mádl–Győri 1977, 334). Másrészt ez a fájdalmasan érzélgős hazafias szövegfolyam elutasítást vált ki azokból az emigránsokból, akik Hatvanyhoz hasonlóan nem térhetnek vissza Magyarországra. Jászi Oszkár a Bécsben kiadott *Az Ember* című lapban értekezik Hatvany művéről. Elismeri a kötet érdemeit, szerinte megrázó képet ad a magyar kultúra vívódásairól, érthetővé teszi a közönyt, ami ellen minden írástudó magyarnak küzdenie kell attól

függetlenül, hogy melyik korban él. Ugyanakkor politikailag elhibázottnak tartja részben azért, mert sem Károlyi Mihállyal, sem annak politikájával szemben nem elég érzékeny (ráadásul úgy érzi, hogy Tiszát túlbecsüli), másrészt amiatt, mert „a Horthymagyarország nem érdemli meg azokat a szimpátiákat, amelyeket ez a könyv Magyarország iránt a maga – helyenként virtuóz – eszközeivel fölébreszt” (Jászi 1921, 12). A baloldali Jászi nem hallgatja el alapvető kifogását sem a mű ellen, ami pedig szerinte „annak hazafias, sovíniszta, romantikusan vadmagyar tartalma”. A bécsi magyar nyelvű lapok 1921-ben folyamatosan napirenden tartják a kötet körüli vitákat és még a személyeskedő, nem a könyv tartalmát, hanem annak íróját bíráló szövegek közlésétől sem riadnak vissza. Ilyen például Németh Andor támadása (vagy visszavágása Hatvanynak egy őt bíráló írására), mely ugyancsak *Az Ember* című lapban jelent meg, a kötet címét annak szerzőjére vonatkoztatva, *Das verwundete Ludwig* címmel és *Hatvany Lajos, a goromba pacifista* alcímmel (Németh 1921). Hatvanyt tehetségtelen írónak, a kötet műfordításait pedig teljesen elhibázottnak tartja. Véleménye szerint Hatvanynak csupán milliomosi, mecénási szerepeket kellene betöltenie, és az írástól tartózkodnia kellene.⁸ Németh még attól sem riad vissza, hogy elkészítse Hatvany sírfeliratát, mely szerint halálát egy dadaista hiéna – utalás Hatvany egy korábbi írására – támadása okozta.⁹ Nem kevésbé kíméletes a *Bécsi Magyar Újság*ban kritikát publikáló Gábor Andor sem, aki szerint az európai közvéleménynek nem kellene áhítatba esnie attól, hogy a magyaroknak van nemzeti nyelve és nemzeti irodalma (Gábor 1921). A bécsi emigránsok túlságosan magyarkodónak, nemzeti érzelműnek tekintik Hatvanyt, de a Magyarországon élő szerzők körében is vegyes fogadtatásban részesült a kötet. A hivatalos kurzus lapjai egyrészt elhallgatják Hatvany könyvét, vagy rövid híradásokban gúnyosan emlékeznek meg róla. A *Nyugat*ban Giesswein Sándor *Kelet és Nyugat küzdelme* címmel közöl hosszú kritikát, amely üdvözli Hatvanyt az azt a meglátását, mely szerint Európa nélkül Magyarország nem létezhet, és ami a magyar politika nagy hibája: „a magyar nemzet belső és külső viszonyait, kulturális, szociális és gazdasági irányzatait a többi

⁸ „Ha ugy élnél, mint ahogy az egy derék, becsületes milliomoshoz illik és letennéd a tollat! Dehogy bántanám én benned a gaz kapitalistát! Mennyivel szebb lenne pedig: segélyeznéd az írókat, kertedben ülnél Nagysurányban, egy régi udvarház ódon gazdája, pipázva a rozmarin-gok felett, s nem élnél vissza azzal a helyzettel, hogy a lepénzelt magyar írók nem mondhatnak rólad véleményt. Ha kedves öreg, kopasz s kissé gunyoros mecénás lennél! Hiu ábránd! Nincs nehezebb, mint egy sívár műkedvelőt lebeszélni arról, hogy írjon” (Németh 1921, 11).

⁹ „Hier ruht Ludwig Hatvany verwundet und zerfetzt von einer dadaistischen Hyäne” (Németh 1921, 11).

Európától kikapcsoltan akarja kezelni és elintézni, aminek egy vezető politikusunk e nem egészen parlamentáris szavakban adott kifejezést: »Fütyülünk Európára« (Giesswein 1921). Hatvany nyomán ő maga is azt bizonyítja, hogy az európai destrukciónak nevezett újító szándékok a magyar nemzeti mozgalmakat is előremozdították, és éppen azok ártanak a magyar nemzetnek, akik a társadalmi és gazdasági fejlődés útját állják nemzeti bezárkózásukkal. A kötet végkicsengését, Hatvanynak azt a megállapítását, hogy a pacifizmus csődöt mondott, mégis elhibázottnak tartja. Szerinte Linder nyomán Hatvany is félreérti a pacifizmus lényegét, amelynek végcélja az ő meglátása szerint egy egységes Európa létrejötte, mely a nemzeti határok felett áll:

Amint a tartományok egyesítéséből megszületett az egységes Olaszország és Németország, úgy kell kialakulnia az egységes nagy szövetséges Európának. A békekötések ugyan nem vezettek közelebb ehhez az eredményhez, de úgy látszik, sem a világháborúnak, sem a világforradalomnak még nem ütött utolsó órája és még kell jönnie egy olyan revízióknak, amely lehetővé teszi a népek igazi szövetségét. Akkor aztán ugyan még mindig fogunk látni katonát, de megszabadulunk a militarizmustól, amelynek terheit Európa már úgy sem tudja elviselni. Ez az a pacifizmus, amely nem utópia, és amely ha nem valósul meg, tönkremehet Európa civilizációja (Giesswein 1921).

Hatvany tehát vissza kellene térjen ennek az elvnek a követéséhez, különben egykori pacifista társai is elfordulnak tőle.

A könyvre magyar részről folyamatosan érkeznek a negatív kritikák, melyek Hatvanyt felbosszantják, ingerültté teszik. A *Szegedi Napló* 1922. január 17-i száma arra is rámutat, hogy a német sajtó sem pusztán a dicséret hangján szól a kötetről, és a magyar szupremácia dokumentumaként kezeli Hatvany írását. Ezek az ingerültségek vezetnek végül Hatvany *A magyar értelmiség katasztrófája* című tanulmánya (1922) megfogalmazásához, melyben Babits Mihály Tanácsköztársaság utáni magatartását, a *Nyugatban* játszott szerepét fogta perbe, ugyanakkor Móricz Zsigmond politikai irányultságáról is igen negatívan nyilatkozott. Ennek a vitának az elemzése már túlmutat a kötet közvetlen recepcióján, a *Nyugatban* Fenyő Miksa összegzi ezt és mutat rá arra, hogy milyen radikálisan eltávolodik Hatvany egykori íróársaitól is éppen a nehezen viselt emigráns lét miatt:

Hatvany Lajos a számkivetettségét nem könnyen viseli. Az igazságtalanság, mely vele megesett, türelmetlenné, igazságtalanná teszi mások

íránt, különösen azok íránt, kik – akár mert kevésbé álltak az első sorokban mint Hatvany, akár mert kevésbé lévén kombattánsok, kevesebb gyűlöletet váltottak ki, akár pedig a sors szeszélyéből itthon élhetnek és dolgozhatnak. Ezeknek a dolgait Hatvany Lajos hajszál mérlegre teszi, rendszerint könnyűnek találja és róluk írván epébe mártogatja tollát (Fenyő 1923).

Hatvany Lajos könyve Romániában sem váltott ki osztatlan sikert. Emigrációja során – mivel Magyarországról ki van tiltva – magyarságát erdélyi utazásai révén éli meg. Erdélyi magyar kapcsolatairól egy korábbi tanulmányomban már írtam (Biró 2017), itt a román reakciókról ejtenék néhány szót. Ezek szintén vegyesek. Az *Adevărul* című lap 1925. októberi száma hírt ad Hatvany tervezett bukaresti látogatásáról, könyvét is megemlítve politikai irányultságát republikánusként, wilsonistaként és a magyar reakcionizmus ellenzőjeként nevezve meg. Ezzel szemben Nichifor Crainic a *Cuvântul* című lapban előbb *Egy magyar sovinizta: báró Hatvany Lajos* címmel publikál írást 1925. október 16-án, majd Hatvany válaszát is közreadva rátér a *Das verwundete Land* című könyvének az elemzésére, azt a magyar irredentizmus alapdokumentumaként mutatva be, hiszen annak alaptézise a magyar határok igazságtalansága, a könyv pedig nem más, mint ennek a jogtalanságnak a bizonyítása.¹⁰ 1923-ban a *Gândirea* nevű lap az igen sokatmondó *Maghiarocentrism* címmel névtelenül jelenteti meg azt az írást, amely Hatvany elképzeléseinek totális elutasításával ér véget. Hatvanyt itt több oldalról is támadás éri, a felületesen tájékozott szerző szembeállítja őt Jászi Oszkárral, és ebből a szembeállításból Hatvany kerül ki vesztesként. Mindennek az oka a *Das verwundete Land* című könyv, melyet az ismeretlen szerző a magyar szupremácia propagandaanyagának tekint. Ezzel Hatvanyt ki is iktatja a komolyan vehető magyar szerzők közül, és Jászi Oszkár pozitív lefestése (melynek fő eleme sovinizmusellenessége) is csak hatásvadász eszköz, ezzel bizonyítja, hogy a magyar felsőbbrendűségi tudat még a legkiválóbb elmékből sem hiányzik. Később Hatvany magyarországi peréről a román lapok is tudósítanak, és megerősítve érzik magukat korábbi kijelentéseikben, mely szerint Hatvany könyve irredentának nevezhető, és annak szerzőjét az 1920-as években nem lett volna szabad beengedni Romániába.

¹⁰ „Das verwundete Land: cea mai vibrantă pledoarie a iredentismului maghiar! Nu a șovinismului, cum am scris eu eufemistic, ci a iredentismului pur. Cum am să cred eu în pacifismul și wilsonismul d-lui Hatvany când d-sa socotește actualele graniți ale Ungariei o supremă nedreptate și are cele mai grele cuvinte împotriva tratatului dela Trianon?” (Crainic 1925.)

Hatvany lassan szinte mindenkitől eltávolodik: az emigráció magyarjai az „utolsó nacionalistát” látják benne,¹¹ aki mindig hazavágyódik, az erdélyi magyarok a romániai viszonyokat csak felületesen ismerő kívüllállót, a románok a magyar szupremácia képviselőjét, a magyarországi magyarok pedig a zsidót, aki részt vett a Károlyi Mihály-féle kormányban. A könyvét ért támadásokat megpróbálja hárítani, és már 1921-ben megjelenteti a *Jövő* című lapban *Ha az ember könyvet ír* című írását, melyben megpróbálja tisztázni álláspontját. Minden jelzót számba vesz, amit könyve miatt kapott (hazaáruló, sovíniszta, irredenta, zsidó, saját elveit elhagyó), majd a könyv eredeti célját kissé módosítva azt saját csalódásainak és kiábrándulása dokumentumaként látatja:

én csak szükségszerű változáson mentem át. 1918-ban hittem Wilsonban. Ma nem hiszek benne. Hittem a lefegyverezésben. Ma nem hiszek benne. Hittem a népszövetségben. Ma nem hiszek benne. Hittem a népszavazásban. Ma nem hiszek benne. Hittem a népek békés együttélésének lehetőségében. Ma nem hiszek benne. Könyvem egyik célja volt, hogy leírjam nehéz, önkínzó lelki tusák és tépelődések között végbement keserű kiábrándulásom történetét (Hatvany 1921a, 6–7).

Megmagyarázza Tiszáról és Károlyiról írt meglátásainak jelentőségét és kifejti álláspontját a magyar kultúra forradalmi jellegéről is. A magyar nyelvűség a kultúra fenntartása miatt válik fontossá számára, és ezért tartja mindvégig elengedhetetlennek, hogy visszatérjen Magyarországra. Utolsó sorai azt sugallják, hogy a továbbiakban a könyve körüli vitákban nem vesz részt, de ahogy fennebb is jeleztük, a vita a magyar írók politikai szerepvállalásának és ideológiáinak taglalásával folytatódik a későbbiekben. A tanulmányt mégis ezen utolsó sorok idézésével zárom, azt is jelezvén, hogy Hatvany minden hasonló jellegű önreflexív vallomása pillanatnyinak tekinthető, melynek igazságértéke abban a pillanatban megkérdőjelezhetetlen, de a későbbiekben változhat: „Ennyiből áll az irredentáságom. Ennyiből a magyarságom. És ennyiből a zsidóságom. Ennyi mondanivalóm van. Egy szóval sincs több. Az utolsó szó kaján kékjét és kétes dicsőségét átengedem azoknak, akiknek örömük telik benne” (Hatvany 1921a, 7).

---

¹¹ „...neki egy sokkal-sokkal fontosabb ügye van: hazamenni. Ezt nem érti itt senki. Én látom. Látom, hogy ennek is van értelme. Ő az utolsó magyar nacionalista. Az utolsó – és ebben romantika van, és én ezért se tudnám bántani, mert ha valakinek, úgy őneki nincs igaza benne.” Gaál Gábor Komlós Aladárnak. Wien, 1922. márc. 31. (Gaál 1975, 9.)

Irodalom

- Biró Annamária. 2017. Hatvany Lajos erdélyi útkeresései. In *Certamen IV.*, szerk. Egyed Emese, Gálfi Emőke, Weisz Attila. 115–132. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Crainic, Nichifor. 1925. Sovinism sau pacifism? *Cuvântul*, okt. 21.
- Fenyő Miksa. 1923. Elmúlt hetekből. *Nyugat*, 3.
- Gaál Gábor. 1975. *Levelek (1921–1945)*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Gábor Andor. 1921. Aki visszament: A Das verwundete Landról. *Bécsi Magyar Újság*, ápr. 20.
- Giesswein Sándor. 1921. Kelet és Nyugat küzdelme. *Nyugat*, 11.
- Hatvany Lajos. 1921. *Das verwundete Land*. Leipzig.
- Hatvany Lajos. 1921a. Ha az ember könyvet ír. *Jövő*, máj. 8.
- Hatvany Lajos. 1964. Egy hónap története. In *Ember és korok: Regényes korrajzok, naplók, cikkek*, vál. és szerk. Belia György. II. kötet. 128–226. Budapest: Szépirodalmi.
- Hatvany Lajos. 1981. *Harcoló betűk*, vál. és szerk. Hatvany Lajosné. Budapest: Gondolat.
- Jászi Oszkár. 1920. *Magyar kálvária – magyar feltámadás: A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*. Bécs: Bécsi Magyar Kiadó.
- Jászi Oszkár. 1921. Ludwig Hatvany's „Das verwundete Land”. *Az Ember*, 17. 11–12.
- Kimpel, Ben D. – Eaves, T. C. Duncan. 1981. Two Notes on Ezra Pound's „Cantos”. *Modern Philology*, 3. 285–288.
- Mádl Antal – Győri Judit szerk. 1977. *Thomas Mann in Ungarn*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nagy Sz. Péter. 1993. *Hatvany Lajos*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Németh Andor. 1921. Das verwundete Ludwig. *Az Ember*, 31. 8–11.
- Pound, Ezra. 1991. *Versei*. Budapest: Európa.
- Romsics Ignác szerk. 2007. *Magyarország története*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Schein Gábor. 2001. A politikai emlékezet retorikája: Két nézőpont: Jászi és Garami. *Világosság*, 1. 65–81.

LAJOS HATVANY'S FIRST EMIGRATION AND HIS WORK “DAS VERWUNDETE LAND”

Lajos Hatvany (1880–1961) was a member of the delegation led by Mihály Károlyi, representing the Hungarian National Council, which travelled to Belgrade on 7 November 1918 to concretise the armistice. His disappointing experiences were first published in the columns of his newspaper, the *Pesti Napló* in 1918, and then, during his emigration to Vienna, he reflected on the reasons for the failure, and in 1921 published *Das verwundete Land* (The Wounded Country) a volume dedicated

to Romain Rolland, in which he tried to explain to foreign readers the history of the suffering of the Hungarian people. This paper deals with the emigration of Lajos Hatvany and the aforementioned volume and its reception history, seeking answers to the question of why Hatvany, although rejected several times, nevertheless constantly longed to return to Hungary.

Keywords: Lajos Hatvany, emigration, political engagement

PRVA EMIGRACIJA LAJOŠA HATVANIJA I NJEGOVO DELO *DAS VERWUNDETE LAND*

Lajoš Hatvani bio je član delegacije, koja je na čelu sa Mihaljem Karoljijem u svojstvu zastupnika Mađarskog nacionalnog saveta 7. novembra 1918. godine otputovala u Beograd na konkretizaciju ugovora o kapitulaciji. Svoja razočaravajuća iskustva sa tog puta Hatvani je prvi put opisao 1918. godine u svom listu *Pesti Napló*. Zatim je, za vreme emigracije u Beču, promislivši o razlozima neuspeha, 1921. godine izdao knjigu pod naslovom *Das verwundete Land*, koju je posvetio Romenu Rolanu. U njoj pokušava da stranim čitaocima objasni istoriju patnji mađarskog naroda. Rad se bavi emigracijom Lajoša Hatvanija, pomenutom knjigom i njenom recepcijom, tražeći odgovor na pitanje zbog čega se Hatvani, koji je više puta progonjen iz zemlje, konstantno želeo vratiti u Mađarsku.

Ključne reči: Lajoš Hatvani, emigracija, političko angažovanje